

*Ю.Я. ЛУЗАН, доктор економічних наук, доцент,
голова Наглядової ради
Федерація аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України*

Сучасні проблеми та основні фактори розвитку аграрного сектору України

Постановка проблеми. Державна аграрна політика повинна створювати сприятливі умови для ефективного розвитку аграрного сектору, бути спрямована на усунення наявних проблем, які стримують сільський розвиток, постійно і послідовно вдосконалюватися, чітко окреслювати стратегічні завдання та визначити пріоритети на певних етапах розвитку.

У нинішній час державна аграрна політика, яка переважно має втілюватися в аграрні відносини через законодавство, значно знизила свою ефективність, втратила деякі важливі пріоритети. Все це вимагає відповідного коригування тактики й стратегії, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та розвитку сільських територій.

Сутність визначення зазначених завдань в Україні є предметом дослідження, що пропонується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед робіт вітчизняних учених-аграрників, які досліджували багатоаспектну проблематику, можна назвати колективну працю вчених Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» «Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери» за редакцією П.Т. Саблука, де окреслено сучасні проблеми та шляхи модернізації державної політики з метою забезпечення ефективного розвитку аграрної сфери [1].

Стратегічним дослідженням із зазначеної тематики є також колективна праця вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки» за редакцією Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка «Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року», де визначені основні стратегічні напрями удосконалення державної аграрної політики з питань розвитку сільського господарства та сільських територій [2]. Важливе значення мають наукові дослідження академіка НААН П.Т. Саблука, які викладені у науковій праці «Національна доктрина продовольчої безпеки» [3], академіка РАСГН І.Г. Ушачова «Обеспечение продовольственной безопасности в контексте глобального партнерства» [4], академіка НААН Б.Й. Пасхавера «Сучасний стан продовольчої безпеки» [5].

Мета статті – конкретизувати проблеми й окреслити основні пріоритети державної

аграрної політики на сучасному етапі розвитку аграрного сектору України.

Виклад основних результатів дослідження. Аграрний сектор України за останнє десятиріччя дійсно став однією з базових галузей національної економіки. Незважаючи на загальнокризові явища в економіці держави, аграрному сектору вдалося зберегти позитивні темпи розвитку, стати однією з основних бюджетоутворювальних галузей, зайняти лідируюче місце у товарній структурі експорту.

Разом із тим в аграрній сфері продовжують поглиблюватися та поширюватися негативні тенденції, які згортають загальний сільський розвиток.

Нині найгострішими проблемами на селі є втрата робочих місць і безробіття, бідність, трудова міграція, занепад соціальної сфери, поглиблення демографічної кризи та відмирання сіл, нерозвиненість ринкової інфраструктури, відсутність класичної кооперації з метою консолідації зусиль для організації ефективної діяльності всіх учасників ринкових процесів.

Середньорічна заробітна плата в сільському господарстві, загальні доходи сільських жителів як і раніше залишаються найнижчими серед інших галузей економіки та верств населення.

Певна стабілізація й нарощування обсягів виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції: зернові, соя, ріпак, м'ясо птиці та деякі інші види не дали змогу підвищити рівень споживання основних протейновмісних продуктів харчування (м'ясо, молоко й риба) та вітамінвмісних продуктів (плодів, ягід і винограду), рівень споживання яких залишається значно нижчими не лише від раціональних, але й від мінімальних норм споживання.

Все це вказує на низьку результативність та непослідовність державної аграрної політики через невизначеність пріоритетів, постійну зміну правил поведінки для учасників аграрного ринку, недостатнє стимулювання і навіть згорання державної підтримки кризових підгалузей, особливо таких як молочне й м'ясне скотарство, садівництво і ягідництво, рибне господарство. А такі стратегічні підгалузі, як льонарство, хме-

лярство, дрібне скотарство й деякі інші взагалі втратили мотивацію для розвитку.

Останнім часом відбувається поетапне згорання пільгових умов оподаткування сільгоспвиробників фіксованим сільськогосподарським податком за рахунок вилучення з нього частини прямих податків і зборів та особливо відміни пільг по сплаті ПДВ. Слід зазначити, що протягом останніх 10 років через наведені механізми так званої непрямой державної підтримки, незважаючи на різні загальнодержавні фінансові проблеми, сільгоспвиробники гарантовано одержували цільове стимулювання свого розвитку, яке значно перевищувало прямі державні дотації.

Як наслідок, тільки через згорання податкових пільг аграрний сектор уже втратив раніше діючий фінансовий ресурс більше, ніж на 17,7 млрд грн (за експертними підрахунками, в тому числі тільки у 2013 році сільгоспвиробники одержали додатково фінансове навантаження за рахунок вилучення із фіксованого податку платежів до Пенсійного фонду, соцстрахування й інші на суму 5,7 млрд грн, невідшкодування ПДВ при експорті зерна – близько 10 млрд грн та зміну дотацій через механізм акумуляції ПДВ на молоко і м'ясо у 2010 році – близько 2 млрд грн).

З іншого боку, нині аграрний сектор перетворився на одного з основних донорів держави. За даними Мінагрополітики України загальні обсяги сплачених податків суб'єктами аграрного сектору у 2013 році становили понад 47 млрд грн, тоді як обсяги прямої державної підтримки за рахунок спеціального й загального фонду державного бюджету дорівнювали лише 2,4 млрд, або перевищили обсяги їх державної підтримки майже в 20 разів, коли в недалекому минулому було все навпаки. Такі тенденції безумовно стали вагомою причиною деградації сільського розвитку та особливо обмеження конкурентоспроможності аграрного сектору як на внутрішньому, так і особливо на зовнішньому ринках.

Погоджуючись із необхідністю вдосконалення системи оподаткування та механізмів державної підтримки, на нашу думку, необхідно було б це робити лише за умови не

зниження загальних обсягів державної прямої й непрямой підтримки аграрної сфери, яка за різними оцінками навіть у діючих умовах останніх років субсидувалася, становила менше, ніж на 9% від загальних заходів виробників, тоді як в ЄС вона є більшою 25%, не враховуючи підтримку споживачів (дані моніторингу та оцінки ОЕСР – Організація економічної кооперації, співробітництва та розвитку, 2009 рік). У цьому плані Україна вже відстає навіть від інших країн СНД.

Отже, щоб бути аграрному сектору України конкурентоспроможним у глобальному економічному середовищі на зовнішніх продовольчих ринках, без вирівнювання державної підтримки хоча б приблизно із провідними країнами з аграрного виробництва є надзвичайно проблематично.

Таку конкурентоспроможність можна було б також забезпечити суттєвим підвищенням рівня ефективності сільськогосподарського виробництва взапровадженням сучасних технологій, формуванням дієвої інфраструктури й застосуванням сучасних методів регулювання аграрного ринку, обов'язково створюючи при цьому однакові умови для всіх його учасників (великих, дрібних та середніх), не допускаючи монополізму, чого на жаль не відбулося. Тому як і раніше розвиток сільського господарства забезпечується переважно за рахунок зuboжіння сільгоспвиробників, у тому числі стримуванням росту заробітної плати й загальних доходів сільських жителів, обмеженням можливостей інших інструментів розвитку.

Аналізуючи товарну структуру експорту продукції аграрного сектору за даними Мін-агрополітики України протягом останніх трьох років слід підкреслити, що перероблена продукція становить лише від 48 до 53%, а левову частку в цій продукції має соняшникова олія. Разом із тим у структурі імпорту перероблена продукція має близько 60%.

Тобто, аграрний сектор України має приблизно на 10-12% гіршу, або більш сировинну товарну структуру експорту, втрачаючи при цьому обсяги доданої вартості, яка, образно кажучи, «перекочує» в інші країни.

Основними експортними позиціями аграрного сектору України на нинішній час, як і в попередні роки, є зерно, соя, ріпак і соняшникова олія.

Продукція тваринництва, цукру й інших важливих товарних груп через неспроможність забезпечення дієвої системи контролю для гарантування високої якості, що є головною умовою просування цієї продукції на зовнішні стандартизовані ринки, загальні можливості розширення обсягів їх реалізації обмежуються в основному внутрішнім споживанням, що в свою чергу звужує загальну ємність ринку через низьку платоспроможність населення, чим стримується розвиток їх виробництва. Тобто, маємо замкнуте коло.

Як показують дослідження, за роки незалежності в аграрному секторі в основному виробництво зерна, сої, ріпаку, соняшнику та олії інтенсивно розвивалося переважно за рахунок розширення ємності ринку завдяки зростанню обсягів їхнього експорту. По даних видах продукції навіть досягнуто значне перевищення обсягів виробництва, які були в найкращі періоди розвитку за часів колишнього Радянського Союзу. Але турбує те, що дані галузі й нині практично монополізовані великими виробниками, використовуючи при цьому цільову державну підтримку, передусім пільгове оподаткування та кредити, що протирічить Бюджетному кодексу України.

Така ситуація на нинішній час є одним із основних стримувальних факторів у розвитку більшості підгалузей аграрного сектору України.

Дивує інше. Маючи на озброєнні такі важливі стратегічні законодавчі й нормативні акти, що формують сучасну державну аграрну політику України, як основні засади державної аграрної політики, про підтримку сільського господарства, Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, які спрямовані на розв'язання зазначених та інших проблем розвитку аграрного сектору, останні чотири роки центральні й регіональні органи управління спрямовували свої зусилля на розробку нових проектів законодавчих актів, які по суті нічого нового не несли, а лише заплуту-

вали тактику і стратегію розвитку аграрного сектору.

Наведемо лише деякі основні завдання, які були визначені даними законодавчими актами, але не реалізовувалися на практиці, тобто залишилися поза увагою аграрного міністерства, його урядових та регіональних органів управління.

Це питання земельних відносин (удосконалення методики оцінки вартості земель, врахування вартості землі в розподільчих і регулювальних ринкових відносинах, проведення інвентаризації та суцільної агрохімічної паспортизації земель, відновлення меліорації, створення системи земельного іпотечного кредитування), розвиток справжньої обслуговуючої сільськогосподарської кооперації (не декларативної, як останніми роками пропонували), організація ефективного страхування сільгоспризиків, підтримка розвитку скотарства, виробництва біопалива; розвиток саморегулювання та самоорганізації, запровадження принципів державно-приватного партнерства, створення системи моніторингу аграрного ринку, проведення суцільної паспортизації українських сіл, розробка соціальних стандартів проживання на селі й заходів щодо їх дотримання, а також інших, які, на жаль, не знаходили своєї реалізації.

Як наслідок, маємо викривлений та не збалансований відносно попиту і пропозицій процес аграрного виробництва, структуру експорту, формування ірраціональних економічних відносин, прогресування монополізму та корупції, деградацію сільських територій, тобто загалом суттєву втрату цілісної політики в дії щодо сільського розвитку.

Прогресує також цілий ряд інших загрозливих тенденцій, від чого страждають не тільки сільгоспвиробники, але й споживачі.

Малі та середні сільгоспвиробники все більше програють у конкуренції з великими агрохолдингами, які з кожним роком монополізують аграрний ринок.

Між іншим, агрохолдинги, які вже користуються більше ніж 10 млн га сільгоспугідь, функціонують, за великим рахунком, поза правовим полем, до цього часу не одержали відповідного юридичного статусу, не зареєстровані в органах юстиції й статистики.

Прогресує поширення монополізації практично всієї інфраструктури аграрного ринку (фінансові посередники, заготівлі, переробка продукції, поставки матеріальних ресурсів для сільгоспвиробників та ін.). Через це відбувається поетапне блокування передусім дрібних і середніх сільгоспвиробників щодо їх прямого доступу до більшості видів послуг, включаючи державну підтримку, інвестування й інновації, матеріальні ресурси, експорт тощо.

Урівноважити конкурентоспроможність із великими агрохолдингами та корпораціями для дрібних і середніх сільгоспвиробників (включаючи особисті селянські господарства), як показує світовий досвід, можливо тільки завдяки розвитку справжньої обслуговуючої й виробничої сільськогосподарської кооперації не тільки на рівні окремих сіл, а також галузей і територій, формуючи таким чином загальнодержавну систему сільськогосподарської кооперації. Цим шляхом йшли всі розвинуті країни і є великою помилкою ігнорування такого досвіду в Україні.

Надзвичайно важливою сучасною проблемою є створення сприятливих умов для залучення зовнішніх інвестицій. Для цього необхідно уникати монопольних проявів на аграрному ринку, не допускати адміністративного втручання в економічні відносини, викоринити корупцію, забезпечити однакові (рівноправні) умови для всіх учасників ринку в їх конкурентному розвитку. На жаль, останніми роками закони щодо підтримки розвитку сільського господарства перетворилися в декларації, що дезорієнтує фінансову поведінку господарюючих суб'єктів у питаннях державної підтримки, пільгового оподаткування, кредитування, страхування ризиків тощо. Дотримання чинного законодавства, справедлива регуляторна політика повинні стати найвищим державним пріоритетом, тільки тоді інвестиції підуть в аграрний сектор, налагоджуватимуться довготермінові партнерські стосунки, повернеться довіра інвесторів.

Слід при цьому усвідомлювати, що зовнішні інвестиції в аграрний сектор забезпечать залучення не тільки технологічного, але й управлінського досвіду, який потрібен

Україні для розкриття її аграрного потенціалу.

Україні необхідні для впровадження кращі виробничі технології, які є зручними та доступними, придбання устаткування для виробництва, включаючи переробку, заготівлі й зберігання, весь логістичний ланцюжок, а також слід удосконалювати менеджмент.

На наше переконання, такі та інші напрями удосконалення державної аграрної політики уможливить максимально розкрити вітчизняний аграрний потенціал України уже найближчими роками.

Висновки. Сучасна ситуація в аграрному секторі, поглиблення й поява нових негативних тенденцій у розвитку аграрного ринку та сільських територій вимагає термінового удосконалення державної аграрної політики шляхом внесення змін і доповнень до уже

чинних Законів України з питань засад державної аграрної політики, підтримки сільського господарства, Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, завершення земельної реформи та інших регулятивних законодавчих і нормативних актів.

Слід запровадити ефективні ринкові механізми, спрямовані на максимальну збалансованість попиту і пропозицій на продовольчому ринку України, удосконалювати регулювання експортно-імпоротної діяльності з максимальним використанням досвіду розвинутих країн, створення умов для активізації інвестування аграрних проєктів. Вимагає підвищеної державної уваги створення умов для прискореного розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації, врегулювання діяльності агрохолдингів та великих аграрних корпорацій тощо.

Список використаних джерел

1. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери ; за ред. П.Т. Саблука. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. екон.», 2011. – 342 с.
2. *Лупенко Ю.О.* Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель–Веселяк, П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. екон.», 2012. – 112 с.
3. *Саблук П.Т.* Національна доктрина продовольчої безпеки / П.Т. Саблук, Г.М. Калетнік, С.М. Кваша та ін. // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 3-11.
4. *Ушачев И.Г.* Обеспечение продовольственной безопасности в контексте глобального партнерства / И.Г. Ушачев // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 107-112.
5. *Пасхавер Б.Й.* Сучасний стан продовольчої безпеки / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2014. – № 4. – С. 5-12.
6. Статистичні щорічники України, 2010, 2011, 2012. Держслужба статистики України. – К., 2010, 2011, 2012.
7. *Agricultural Policies in OECD countries: monitoring and evolution* (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://www.oecd.org/document/54/0,3476>. – Назва з екрану.
8. *Столяров В.В.* Формування стратегії розвитку аграрного сектору економіки в умовах глобалізації / В.В. Столяров // Економіка АПК. – 2014. – № 4. – С. 18-23.
9. *Шарий Г.І.* Сучасні земельні відносини на селі / Г.І. Шарий // Економіка АПК. – 2014. – № 4. – С. 12-17.
10. *Лупенко Ю.О.* та ін. Розвиток саморегулювання та самоорганізації в АПК України / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко та ін. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. екон.», 2014. – 44 с.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2014 р.

* * *